

**Dues escultures pobletanes
a l'Enrajolada. Museu Santacana
de Martorell?**

Ramon Ribera Gassol

• Dues escultures pobletanes • a l'Enrajolada. • Museu Santacana de Martorell?

• Ramon Ribera Gassol

Amb el present estudi només intentem plantejar un estat de la qüestió (ens movem en el món de la hipòtesi) sobre dues escultures que es vinculen amb el retaule major de l'església del Reial Monestir de Santa Maria de Poblet, en concret, amb la part lateral dreta del primer pis del retaule.

L'abat Pere Caixal i Damià Forment. El retaule major

Fra Pere Caixal fou elegit abat de Poblet l'any 1526 i destituït l'any 1531 per la mateixa comunitat cistercenca, segons ens diu el pare Jaume Finestres en la seva *Història de Poblet*: “[...] si no se hubiese dejado llevar según se dice de más

vivos aumentos propios y de sus parientes que de los del convento, habría sido don Pedro Queixal uno de los grandes prelados que ilustraron el Monasterio de Poblet...”;¹ deixant de banda les causes o motius que el portaren a la seva destitució, durant el seu abadiat, en el camp artístic es realitzaren importants projectes, el més conegut dels quals és el retaule (fig. 1) que havia de presidir l'altar major de l'església.

Lesmentat retaule fou contractat per l'abat amb l'escultor Damià Forment i Cabot (València c. 1475/1480 – Santo Domingo de

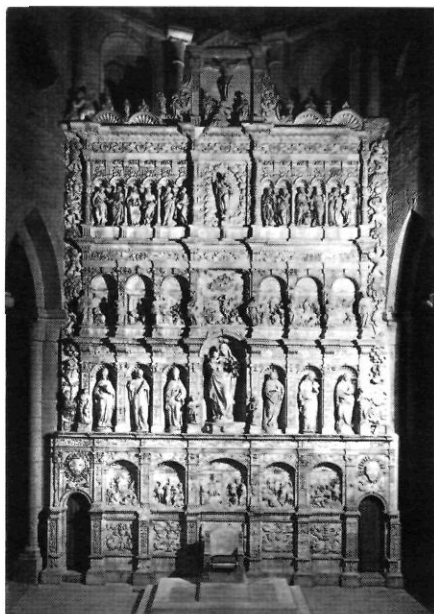

FIGURA 1. Retaule major. Damià Forment. Monestir de Poblet. (FOTO: RAYMOND)

¹ Agustí Altisent, *Història de Poblet* (Poblet 1974), 426.

la Calzada 1540) el 2 d'abril del 1527 i l'any 1529 ja s'havia acabat. L'obra es féu amb alabastre de Sarra (Conca de Barberà), l'any 1535 l'escultor inicia un plet² amb la comunitat al capdavant de la qual trobem l'abat Ferran de Lerin (1531-1545).

Les exclaustracions: destrucció i espoliació del patrimoni de Poblet

El patrimoni pobletà al llarg dels segles, a causa de guerres, decrets expropiatoris, etc. ha vist minvat irreparablement els seus béns mobles. Dos d'aquests moments fatídics foren:

a) Una primera exclaustració de la comunitat, l'anomenada del Trienni Liberal (1820-1823).

b) Una segona fou la Desamortització de Mendizábal (1835-1846), que durà onze anys, període en el qual (el més estudiat i documentat) perdé majoritàriament tot el patrimoni que atresorava.

Centrant-nos en el tema d'estudi, el retaule major, encara que sortosament no es mogué del seu lloc, sí que va sofrir l'acció de nombrosos atacs i espolis que comportaren la pèrdua de molts elements escultòrics; una d'aquestes pèrdues és la suposada desaparició de totes les escultures del primer pis (les que flanquejaven la fornícula central), molts dels llibres que han tractat i tracten el tema del retaule, quan esmenten el que succeí a les escultures del primer pis, a tall d'exemple, ho descriuen de la següent manera: "[...] Aquestes estàtues, junt amb armadures de reis i nobles enterrats en el monestir foren robades pel general Joan Van-Halen, i venudes a museus i antiquaris belgues [...]"]³

A mesura que s'ha anat indagant sobre el patrimoni del monestir, han anat sorgint peces que realment (perquè s'ha trobat documentació o bé per afinitats estilístiques) són d'aquest indret i d'altres que, per manca de documentació, es queden momentàniament en la simple atribució; unes que es troben en aquesta situació són les que descrivim a continuació.

Les escultures de l'Enrajolada. Casa Museu Santacana

La Casa Museu Santacana és un exemple de museu de col·leccionista creat l'any 1876 per Francesc Santacana i Campmany (1810-1896), hisendat, pintor i col·leccionista, que reuní una important col·lecció de ceràmica catalana, peces escultòriques i arquitectòniques de diferents edificis civils i religiosos catalans.

² Per a més informació sobre la qüestió del "plet", vegeu Agustí Altisent, *Història de Poblet* (Poblet, 1974), 426-434.

³ Antoni Palau i Dulcet, *Guia de Poblet* (Barcelona 1931), II: 184.

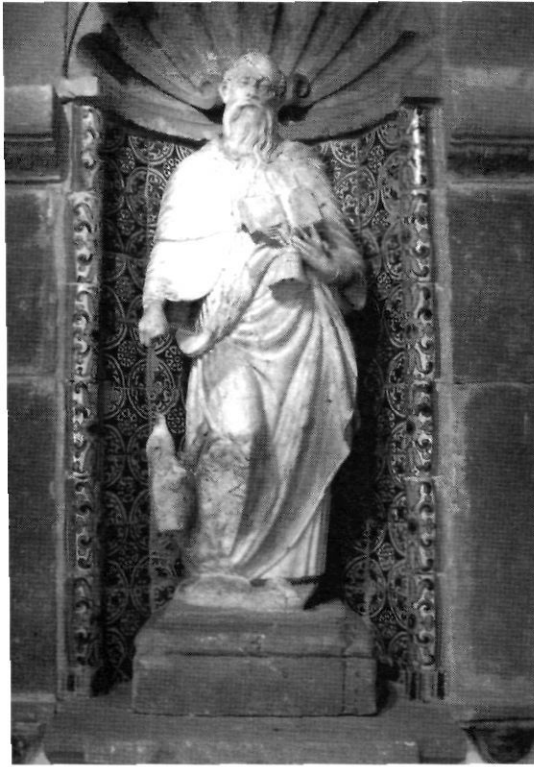

FIGURA 2. *Sant Antoni Abat. Casa Museu Santacana, Martorell.* (FOTO: ARXIU FOTOGràFIC DELS MUSEUS DE MARTORELL)

Entre les escultures en destaquen dues del segle XVI que es consideren procedents del retaulle major de Poblet, adquirides (se'n desconeix la data) per Francesc Santacana i Campmany, en el suposat mercat d'antiguitats (al museu no es conserva cap tipus de documentació): "número 67. Hermosa estàtua de marbre blanc representant á St. Antoni, ab un llibre y una campana en la ma y un porc als peus. Es d'un trevall molt ben executat y procedeix del altar major del renombrat cenobi de Poblet [...]"⁴. Fa 97×40×35 cm, actualment té el número d'inventari 475 i es troba ubicada a l'espai 40 (fig. 2). Cal apuntar que en la part superior del costat dret de la túnica hi porta el símbol de la tau, que també veiem damunt de la campana (atribut que generalment porten els ermitans per refusar els atacs dels dimonis que intenten apartar-los de la vida de sacrifici i oració). S'ha apuntat que podia ésser un sant Bernat de Claravall,⁵ però aquest dant no acostuma a tenir aquests atributs. En una foto-

grafia de l'any 1908 conservada a l'Arxiu Mas (Barcelona) es pot veure tota sencera (actualment li manquen alguns fragments).

"Número 95. Sant desconegut representant á un bisbe ab casulla, un llibre en una ma y lo altre en actitud d'explicar quelcom y ab un animal que sembla un gos als peus. Es de marbre blanc com el Sant Antoni avans descrit y com ell procedent de l'altar major del Monestir de Poblet. Ultimament he suposat que representa á St. Blay [...]"⁶ Fa 107×43×40 cm, actualment té el número d'inventari 500 i es troba ubicada a l'espai 53 (fig. 3). Alguns estudiosos han indicat que es podia tractar d'un sant Guillem de Bourges,⁷ però si fos aquest sant, l'animal que té al costat, als peus, no seria un gos sinó un llop (fa referència al passatge de la curació d'una endimoniada, el dimoni de la qual va fugir transformat en un llop quan se li

⁴ Francesc Santacana i Romeu, *Catàlec Il·lustrat del Museu Santacana de Martorell*, dins apartat Construccions del jardí (Barcelona: Impremta vídua de Domingo Casanovas 1909), 38.

⁵ Joan Yeguas i Gassó, *L'escultor Damià Forment a Catalunya* (Universitat de Lleida, Col·lecció Espai/Temps, núm. 36, 1999), 29.

⁶ Santacana i Romeu, *op. cit.*, 39.

FIGURA 3. *Sant Bisbe. Casa- Museu Santacana, Martorell.* (FOTO: ARXIU FOTOGRAFIC DELS MUSEUS DE MARTORELL)

acostà sant Guillem). Se'n conserva també una fotografia de l'any 1908 a l'Arxiu Mas.

En la capitulació signada entre l'abat i l'escultor Forment, referent a les escultures del primer pis (clàusula número quatre) consta el següent:

[...] Item, damunt lo bancal en lo cos del retaule a de ver en lo mitg la verge Maria ap son fill al bras, y en los tres spays a cada part de nostra Senyora en los tres stiguen de ymages grans conformes a les patrons o bacies, so es, Sant Vernet e Sant Guillem e sant Malatxies, los dos archebisbes e sant Vernet en lo mitg dels dos archebisbes a la part de las cadiras, y en los altres tres spays de l'altra part cuvert lo sinari dels calzes stiguen Santa Columbina, Santa Ursola e santa Florentina vergens, de la mateixa statura conformes als altres tres sants, e Santa Ursula en lo mitg ap ses insignies [...].⁸

Com veiem, un sant Guillem sí que s'esmenta, en canvi no sabem quins atributs duïa; quant a un sant Antoni Abat i a un sant Blai no en diu res, les dues escultures difereixen en les mides, el material consta que és marbre, però possiblement hem de pensar que són d'alabastre, i, quant a qualitat escultòrica, destaca el sant Antoni, però cal precisar que Forment disposava d'un taller d'ajudants i potser això va ser motiu de variació a nivell artístic; fetes aquestes observacions, n'afegirem unes altres que plantegem en el següent apartat.

Reconstrucció del retaule major

Acabada la Guerra Civil, l'any 1939 es restableix l'anomenat Patronat del Monestir i es repren la restauració del cenobi. L'any 1948 comencen els treballs al retaule major i pel que fa a les escultures (les suposadament espoliades pel general

⁷ M. Carme Bigorra i Trill, *L'obra de Modest Gené al Monestir de Poblet (1947-1958). Notes per al seu estudi*, dins J. J. Chavarría, J. Dolç i E. A. Soler (a cura de): *Recull Bartomeu Darder i Pericàs (1894-1944)* (Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental Margalló del Balcó 1994), 175-176.

⁸ Amando Melón: "Forment y el Monasterio de Poblet (1527-1535)", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid marzo-abril 1917), 278.

FIGURA 4. Sant Malaquies, sant Bernat i sant Guillem (només se sap la posició exacta de sant Bernat, situat al mig, però no la dels altres dos sants). Part lateral dreta, primer pis retaule major, monestir de Poblet. Les zones encerclades amb la línia negra corresponen a les reintegracions o parts escultòriques en guix obrades per Modest Gené. (FOTO I RETOC GRÀFIC: MONTSERRAT ARTIGAU. ESCOLA SUPERIOR DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ DE BÉNS CULTURALS DE CATALUNYA, DE BARCELONA)

Van-Halen) creiem d'una manera generalitzada que foren realitzades en guix de bell nou per l'escultor Modest Gené i Roig (Reus 1914 – Bata [Guinea] 1983) entre els anys 1948-1949, però M. Carme Bigorra en el seu estudi⁹ ens aporta una breu informació interessant quan diu: “[...] ja que els fragments que en resten, incorporats per Gené en la seva obra [...]”.¹⁰ Aquesta afirmació la corroboren més recentment Eduard Porta i Montserrat Artigau (restauradors), que han pogut observar les escultures de prop: “[...] nosaltres hem constatat que aquestes escultures no van ser refetes totalment, sinó aprofitant fragments d'alabastre recuperats [...]”. Per tant, part d'aquestes escultures del primer i tercer pis podrien correspondre en part a l'original, com es pot apreciar en els *mappings* [...]”.¹¹ Però a la vegada també ens adverteixen que “alguns dels fragments utilitzats per refer les escultures del primer pis no correspondrien a l'original”.¹² (fig. 4).

Totes les escultures del primer pis a excepció de la Verge amb el Nen (refeta per l'escultor Joan Rebull), com hem vist foren reconstruïdes aprofitant fragments escultòrics i la resta en guix. Si realment aquests trossos pertanyessin (hem d'esperar futurs estudis més exhaustius) a les desaparegudes o destruïdes escultures

⁹ Bigorra i Trill, *op. cit.*, 175.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Montserrat Artigau i Eduard Porta, *Diagnòstic de lesions i propostes d'intervenció del retaule de l'altar major de l'església del monestir de Poblet* (Barcelona: Escola de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya 2001), 9.

¹² Artigau i Porta, *op. cit.*, 9.

formentianes, per una banda, hauríem de pensar que foren trossejades i no seria certa la versió segons la qual el general Joan Van-Halen i Sarti (1788-1864) les vengué a museus i antiquaris belgues i, per l'altra, que les dues escultures del Museu de Martorell tampoc no pertanyen al retaule major (ja hem esmentat en el tercer apartat que una de les escultures no hi podria pertànyer per un altre motiu); però tampoc no podem descartar que haguessin format part d'altres retaules poblentans dels quals no en tenim coneixença. A tall d'exemple esmentarem la desubicació de dues escultures en alabastre que es troben al museu del monestir: *Sant Frare* i *Santa Bàrbara*, no se sap amb certesa si provenen de l'ermita de la Mare de Déu dels Torrents de Vimbodí o del mateix monestir, el que sí que succeí és que foren ubicades (abans o després del trasllat) en un retaule barroc que havia presidit la capella de la Mare de Déu dels Àngels del cenobi i que aquest mateix retaule posteriorment fou traslladat a l'esmentada ermita vimbodinenca.¹³

Agraïments

Vull expressar el meu agraïment a Montserrat Farreny (Museu de Martorell), Montserrat Artigau (Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya, Barcelona), pare Jesús M. Oliver (Reial Monestir de Poblet), Dr. Joan Bassegoda i Nonell (Reial Càtedra Gaudí, Barcelona).

¹³ Ramon Ribera i Gassol, "El retaule major de l'ermita de la Mare de Déu dels Torrents de Vimbodí", *Aplec de Treballs de la Conca de Barberà* 20 (Montblanc, 2002), 161-172.